

Barát üdvözléssel

Jesi

JOG ÉS IGAZSÁG A HÁBORÚBAN.

A körülöttünk dúló világháború véres eseményeinek hatása alatt bizonyára sokunknak lelkében, kik távol a személyes veszedelmektől, a háború okai és belátható következményei felől elmélkedünk, felvetődött az a gondolat, van-e valóban jog és igazság a háborúban, nem megtagadása és megsemmisítése-e a háború a jog és az igazság eszméinek vagy ezek uralmának? Nem szenvedett-e különösen a nemzetközi jog s ezzel a jog általános eszméje, annak erejébe, egyetemes uralmába vetett hit és bizalom helyrehozhatatlan, kipótolhatatlan csorbát? Hiszen a jog, mely alakilag épen az emberek társadalmi együttélésének és összeműködésének külső feltételeit és szabályait állapítja meg, — s az igazság, helyesen az igazságosság, mely a harmóniát, az ellentétek kiegyenlítését, a társadalmi élet egyensúlyban tartását jelenti, mindkét eszme szinte feltételezi, lét-eleme gyanánt kívánja meg a békét, a társadalom normális állapotát.

A háború pedig tényleg felforgatja a normális állapotokat, keresztül gázol a jogi szabályokon, az igazság serpenyőjébe a kardot dobja mérőeszközzül, így felbontja a jogi rendet, a harmóniát. A háború a legridegebben érvényesíti a «Macht geht vor Recht» elvét, a hadviselő felek közt felidézi az ökoljog korát, visszaállítja a régi jogbölcselek által ú. n. természeti állapotot, a mikor a nemzetek még nem jogközösségben élő kulturtársadalmak, hanem egymást pusztító, leigázni törekvő vad hordák voltak vagy a minők ma is még egyes civilizálatlan népek a Csendes-oczeán szigetein. Nem bizonyítéka-e hát ez a sokunkra, kik a külpolitika szövevényei iránt eddigelé nem nagyon érdeklődtünk, oly váratlanul kitört s hihetetlen ará-

nyúvá nőtt világháború, mely Európa összes nagy culturállamait, az eddig büszkén ú. n. művelt nyugatot, sőt más világ-részek egyes népeit is lángba borította, a pusztítás, vérontás, emberirtás színhelyévé tette, nem bizonyítéka-e épen ez a felfordult jogi állapot annak, hogy a Hugo Grotius által formulázott nemzetközi jog, a nemzetek közötti «béke és háború joga» csakugyan nem egyéb, mint szép jogi elmélet, eszmény, mely épen mert eszmény, a valóságban keresztül nem vihető s így a jog nevét csakugyan nem érdemli meg?

Soraim célja e tetszetős és eléggé elterjedt, de nézetem szerint túlsötét felfogás czáfolata. Részemről nem tartozom a pessimisták táborába, kik a háború rettenetességei, az oly nehezen kiépített nemzetközi jog tételeinek lábbal tiprása feletti érthető elkeseredettségből elvesztették bizalmukat a jog és igazság eszméinek a nemzetek közötti jogviszonyokban lehető alkalmazása s ezzel a nemzetközi jog létjogosultsága vagy komolysága iránt. Ezért nem is úgy tettem fel a kérdést, hogy van-e jog és igazság a háborúban. Még kevésbé vettem kérdésbe azt, a mi pedig higgadt jogászok ajkán is annyiszor megfordult már manapság, hogy van-e egyáltalán nemzetközi jog vagy csakugyan jognak lehet-e azt neveznünk?

Részemről épen a jogászok és politikusok körében is felmerült ily kételkedő vagy csüggeteg hangokkal szemben azt óhajtom bizonyítani, hogy a nemzetközi jog mindazon sérelmek mellett is, melyeket a mai világháborúban szenvedett, nem semmisült és semmisülhet meg, sőt létjogosultsága és szükségessége a legélénkebben igazolódott. A mit Hugo Grotius 1625-ben, a 30 éves háború hetedik évében — pedig ennek a háborúnak borzalmai százszorosán felülmúlták a mostaniakat — mint elvi kiindulási pontot mert felállítani: hogy a jog és igazság elveit a háborúban is alkalmazni kell, azt lehet, sőt kell hirdetnünk ma is és ma sokkal több joggal hirdethetjük is. A jog és az igazság eszméi a háborúban is érvényesülnek, a nemzetközi jog létezését és szabályait még azok sem vonják kétségbe, kik azt naponként megsértik, így nincs okunk annak jövője felől kétségbeesni, sőt bizton lehet remélnünk, hogy a mai rettenetes világháború befejeztével a nemzetek igrkezni fog-

nak a mainál szilárdabb alapokra fektetni, még hathatósabb biztosítékokkal körülvenni annak szabályait. A mai világháború befejezte után reánk viradó, annyira óhajtott újabb békés napokban, valamint a netalán még reánk vagy a következő nemzedékekre váró újabb háborúban — a minek lehetőségét szintén nem lehet kizártnak vennünk — a jog és az igazság eszméi a nemzetek közötti viszonyokban is biztosabban és hatályosabban fognak érvényesülni, vagyis a háborúk jövőre ritkábbak és kevésbé borzalmasak lesznek, sőt nem szabad feladnunk a reményt, hogy a nemzetközi jog fokozatos megszilárdulásával valamikor — ma még ki nem számítható időben — a háborúk mai alakjukban meg is fognak szünni.

Ezen álláspontom igazolása vagy legalább indokolása végett különösen három kérdéssel óhajtok kissé közelebbről foglalkozni:

1. Van-e jog a háborúra, vagyis tényleg jogviszony-e a háború, lehet-e tehát beszélni jogos háborúról?

2. Van-e jog a háborúban, fennáll és uralkodik-e a jog eszméje a háború alatt, valóban jog-e hát az ú. n. nemzetközi harczig, érvényesülnek-e már annak a hágai békeconferenciák által codificált tételei?

3. Van-e igazság és igazságszolgáltatás a háborúban, remélhető-e az igazság diadala a háború által s különösen remélhető-e, hogy a mai világháborúban is győz az igazság s így ez is hozzá fog járulni a nemzetközi jog megerősödéséhez?

Jól tudom, hogy mindezen kérdésekre nézve semmi újat nem fogok mondhatni, sőt fejtegetéseimben talán közismert és többször ismételt eszmékre fogok folyton hivatkozni, a nemzetközi joggal behatóbban foglalkozókra nézve pedig éppen banális közhelyeket fogok tárgyalni, de vigasztal s felbátorít az a tudat, hogy egyfelől vannak tételek, igazságok, melyeket nem lehet elégszer ismételnünk és hangoztatnunk, másfelől az a gondolat, melylyel Kahl berlini tanár vezette be az enyémhez részben hasonló tárgyú előadását,¹ hogy «nem az a fő,

¹ Wilhelm Kahl: *Vom Recht zum Kriege und vom Siegespreis*. Deutsche Reden in schwerer Zeit. Berlin. 1914. 172. l.

hogy újat mondjunk, hanem hogy a mai nehéz idők minden órájában mentsünk meg valamit a belső nyereségből, mert nem az ellenség leverésével lesz vége a háborúnak, hanem az önmagunk feletti győzelemmel biztosíthatjuk magunknak a háború teljes gyümölcsét.)

Ez késztetett arra, hogy habár sem a jogbölcészetben, sem a nemzetközi jogban nem vagyok hivatásos szakember, mégis hozzászóljak a háború alapvető kérdéseire, habár hazai jogászaink és bölcészeink közül oly sokan és oly szépen kifejtették már nézeteiket a lelkeinken uralkodó nagy kérdésekről, — nem is említve a német egyetemi tanároknak e téren is mintaszerű buzgalmát, a mit a Bülow volt német birodalmi cancellár és Liszt Ferencz berlini tanár által¹ a mi kettős monarchiánk és Németország mai testvéries viszonyának jellemzésére használt «Nibelungentreue» jelszavánál fogva lélekszerinti kötelességünk nekünk is bizonyítani — mondom, ez a gondolat bátorított arra, hogy röviden én is előadjam igénytelen nézeteimet különösen arról a három kérdéstről, a mi jogászai szempontból legjobban érdekelt bennünket a háború teméntelen kérdései között.

Lássuk az első feltett kérdést: van-e jog a háborúra, lehet-e jogászilag helyesen beszélni jogos háborúról, vagyis a mi ezek előfeltétele: van-e kapcsolat a jog és a háború eszméi közt s jogviszony-e tényleg a háború?

A nemzetközi jog tudománya mindezekre a kérdésekre Hugo Grotius óta határozott igennel felel s az általános jogtudomány — a mai legegészségesebb jogbölcészeti irány — tanítása szerint is mindezekre csak igennel válaszolhatunk. Bármi különösen hangzik a laikus előtt, de a jog és a háború igen is szoros kapcsolatban állanak, egy kis túlhajtással, — ha analogiát vagy hasonlatot keresünk — elmondhatjuk, hogy jog nincs harc nélkül, viszont harc nincs jog nélkül.

Jharing állította fel *Küzdelem a jogért* cz. nagyhirű értekezésében azt a ma is felette népszerű elméletet, hogy a jog fogalma, annak létrejötte, érvényesítése, mindennapi gyakorlata

¹ Franz v. Liszt: *Von der Nibelungentreue*. Deutsche Reden in schwerer Zeit. 1914. 327. I.

magával hozza a harc, a küzdelem gondolatát, vagyis attól elválaszthatatlan. A jog fogalmában mint ellentétek feltalálhatók a küzdelem és a béke; a béke mint a jog célja, a küzdelem mint annak eszköze; de a gyakorlati jogéletben is a jogért folyton küzdeni kell s ez a küzdelem, a jognak a megvédése, a jogvédelem a jogosítottnak önmaga iránt való, egyenesen erkölcsi önfenntartási kötelessége.

Ha ezt a nagy szellemességgel felépített elméletet a maga egészében nem tesszük is magunkévá — hiszen hány jogi cselekmény van, melynek teljesítésénél nincs szükség a harczra — de kétségtelenül igaz belőle ma is, hogy a jogéletben békés időkben is teméntelen kisebb-nagyobb harc folyik le a legkülönbözőbb alakzatokban. A jogszabályok jelentékeny része épen az ellentétes törekvések, az egymással ellenkező akaratnyilvánítások összebékéltetését, a további viták, villongások meggátlását célozza, a polgári, a büntető, a közigazgatási perjogok egyenesen a mindennap felmerülő jogi viták, a peres felek közötti jogi harczok elintézési módjait, szabályait állapítják meg. Hogy a politikai élet pedig örökös pártküzdelmekből, nem ritkán elkeseredett testvérharczokból áll, azt talán mondanom sem kell. Annyiban tehát igaza van Jhäringnek, hogy békés időben is a jogélet terén sokszor, ha nem is mindig, küzdenünk, harczolnunk kell jogainkért, a jog és a harc eszméi még ma is össze vannak forrva vagy legalább is nem zárják ki egymást.

A békés idők jogi vitáit, a polgári, büntető, közigazgatási pereket, a parlament belháborúkat azonban egy alapvető különbség választja el a valódi háborús állapottól, a nemzetközi jogi értelemben vett háború fogalmától. A békés idők jogi vitáinak, harczainak jogilag szabályozott és pártatlan bíróság előtt lefolytatandó módozataik vannak, melyek kizárják azt a lehetőséget, hogy a vitázó felek nyers erőszakkal, önkényesen érvényesítsék vélt jogaikat. Innen van, hogy ezeket a békés jogi harczokat ma már nem is tekintjük igazi háborúskodásoknak, harczoknak, mert ezek célja nem az ellenfél physikai megsemmisítése vagy leigázása, hanem a jogszabályokban kifejezett állami akarat érvényesítése bírói úton vagyis igazságszolgáltatás, a jogi szabályokba foglalt törvényes igazság érvényesítése.

A háború ezzel szemben közönségesen mint a nemzetek, az államok közötti viták, ellentétek elintézésének végső eszköze, mint a vitának, az ellentétnek a jogi és diplomatiai eszközök és módok félretolásával, tehát a bírói út mellőzésével és egyenesen az ellenfelek hadi erejével, fegyverrel való elintézése tekintetik. A háború valóban nem egyéb, mint a nemzetek közötti párbaj, a «jó szolgálatok», a «közvetítés», a nemzetközi vizsgáló bizottságok helyett, melyek elégteleneknek bizonyultak, az akaratunknak nem engedelmessé államnak fegyverrel kényszerítése a mi akaratunk előtti meghajlásra, vagyis bíró nélküli, önhatalmú fegyveres jogérvényesítés a rendes jogi és diplomatiai eszközök helyett.

A háború így nélkülözi a jogi értelemben vett pernek legfőbb kritériumát, a bíró előtti jogérvényesítést s miután keresztülvitele, megvalósítása a legsúlyosabb közönséges bűntettek tömeges elkövetésével, gyilkolással, gyújtogatással, rombolással jár, méltán tehető kérdésbe: jogi eszköznek, jogilag megengedett cselekménynek, vagyis a háborús állapot egyáltalán jogviszonynak s maga a harc joggyakorlásnak nevezhető-e, van-e hát csakugyan jog a háborúra s van-e egyáltalán jogos háború?

Igenis van! Nekünk jogászoknak, kik a laikusok szemében szórészálhasogatásnak tetsző finom bonczolásokkal szeretjük kimutatni és igazolni, hogy valamely felmerült jogi vitában, a legzavarosabb, bonyolódottabb ügyben is quid juris, kinek részén van a jog és az igazság, nekünk egy perczig sem szabad kételkednünk a felett, hogy a háború is — a jogállam nevére igényt tartó államok között — jogviszony, annak igénybeviteléhez az állami életre megérett és fennmaradására, lételére, más nemzetek előtti becsületére igényt tartó államnak joga van, tehát van jogos és átvitt értelemben igazságos háború. Ennek az igazolása benne van az állam fogalmában és céljában s manapság is még egyik legfontosabb tétele a nemzetközi jognak.

Az állami élet, vagyis egy szervezett közhatalom alatt együttélés és összeműködés, elválhatatlan kísérő jelensége az emberi társas együttélésnek. A mai fejlett államoknak már relativ céljait is meg tudjuk határozni s ezt ma mindenik a jogrend fenntartásában és a cultura elővitelében látja. E kettős

cél elérése és biztosítása teszi elkerülhetetlenné, hogy a hasonló culturájú államok, sőt elvileg az összes államok ne csak saját határaikon belül ismerjék el a jogot, hanem az államok egymás közötti vagy a különböző államok polgárainak egymás közötti érintkezésére is állítsanak fel és kövessenek bizonyos szabályokat. Így született meg hosszú előzmények után az első valódi nemzetközi szerződés, az 1648-iki westphaliai békekötés, melyben Európának csaknem valamennyi állama szerződésileg elismeri a solidaritás elvét, vagyis egyelőre legalább a keresztyén államok egyenjoguságát.¹ Kifejezést nyer és érvényre jut az a gondolat, hogy az államok is egymással szemben jogalanyok, egymással szemben jogviszonyban állanak, ezeket a jogviszonyokat rendezhetik, módosíthatják, szabályozhatják. A westphaliai béke teremti meg a mai értelemben vett nemzetközi jogot, mely azóta számtalan szerződés és a kifejtett szokásjog útján nagyjából szabályokba is öntötte a nemzeteknek békében és háborúban való érülködését.

A nemzetek közötti jogviszonyoknak ez a szabályozása, habár rendszerint egy-egy háború után, s az újabb háború elkerülése, tehát bizonyos államok közötti béke megteremtése végett jött létre, rendszerint — érthető gyakorlati okokból — számolt az újabb háború eshetőségével is. Vagyis egyetlen állam sem mondott le a békeszerződésekben, sem a legújabban egyenesen erre a célra megalakult békeconferentiák nem jutottak még odáig, hogy egy állam is lemondott volna arról, hogyha valamelyik vele szerződő állam a szerződést megszegi vagy e nélkül is bármely más állam az ő ú. n. alapjogait, létérdekeit megsérti, újból fegyverhez ne nyulhasson — ha minden más jogi vagy diplomatiái eszköz hiábavaló lenne saját jogainak védelmére.

Vagyis a háborút ma is, a westphaliai béke után csaknem négyszáz évvel, az államok mint elkerülhetetlen végső eszközt tekintik jogaik védelmére. A nemzetközi bíróság eszméje ugyanis, a mi egyedüli helyes jogi módja lehetne a fegyveres elintézés kikerülésének, még mindig kivihetetlennek látszik s bár kisebb

¹ L. Csarada János: *A tétéles nemzetközi jog rendszere.* Budapest-1910. 82. l.

jelentőségű nemzetközi viszályok elintézésénél már elég gyakran igénybevétték az újabb időben,¹ nagyobb fontosságú, különösen az állam lételetét vagy becsületét érintő kérdésekbén épen saját jól felfogott érdekében egy állam sem hajlandó azt magáévá tenni.

Mi történik tehát, ha ma valamely állam hadat üzen a másikkak vagy többen egymásnak? Az, hogy a köztük eddig fennállott békés jogviszonyukat megváltoztatják s «hadi állapotban» levőnek jelentik ki magukat egymással szemben. Ez a hadi állapot azonban nem a jognélküliség állapota lesz a hadviselő államok között, hanem csak azt akarja kifejezni, hogy az eddigi szerződési vagy szokásjogi békés viszonyukat valamely felmerült ellentét folytán nem tartják fenn, hanem fegyverrel akarnak új jogállapotot teremteni, illetőleg a másik fél által el nem ismert vagy megsértett jogait érvényesíteni. A háború tehát a mai nemzetközi jogi szabályok és gyakorlat szerint nem ok és cél nélküli vérontás, nem a két vagy több állam népének egymás kiirtására irányuló tömegharcza, mint a népvándorlás csatái voltak, hanem a hadviselő államok fegyveres erejének, hadseregének mérkőzése s az államok között fennforgott vitának vagy sérelemnek a fegyveres mérkőzés után új elintézése. Igaz, hogy jogászai szabatossággal, a magánjogászok vagy a polgári perjogászok finom distinctiói szerint — mint Magyary Géza ki is fejezi — «szorosán véve ellenmondás a háború jogáról beszélni,» mert «a jog és a háború mérőben ellentétes életviszonyok».² Vagyis szerintem is szabatosabb lenne csak a nemzetek, az államok önvédelmi jogáról beszélni. Hiszen a jogos védelem esetén is nem az ölésre, a testsértésre van joga a megtámadottnak, hanem a védekezésre, a támadás elhárítására. Azonban átvitt értelemben a nemzetközi jogban aggály nélkül beszélhetünk a háború jogáról, mely az államokat és a mit különösen hangsúlyozni kell, csakis az államokat mint nemzetközi jogalanyokat kifejezetten megilleti.

¹ L. Ferenczy Árpád: A nemzetközi választott bíróságok multja, jelene és jövője. 1902.

² Magyary Géza: A békemozgalmak és a világháború. Búdapesti Szemle, 161. k. 1915. febr.

A hadi állapot, a háború ugyanis, mint Wlassics Gyula is oly szép szavakkal¹ mutat rá, egy különleges jogviszony, melyből mind a háborút viselő felekre, mind az abban részt nem vevő többi, ú. n. semleges államokra sajátos jogok és kötelességek származnak. Így fogva fel a háborút, nem képtelenség többé, ha a háborúra való jogról beszélünk. A háború nem az egyének, nem a népek, hanem az államok mint legfelsőbb jogi személyek ténye lévén, annak jogosságát nem egy állam közjoga, nem az ú. n. belső közjog, még kevésbé a büntetőjog s a perrendtartások szemüvegén kell elbírálnunk. Bármennyire igaz, hogy a háborúban a hadsereg egyes tagjai által elkövetett gyilkolás, pusztítás fogalmilag büntettnek lenne minősíthető, de ezek az egyes cselekmények összevéve mint az állam által parancsolt haditények követtetnek el, vagyis nemzetközi jogi szempontból tekintve a háború a maga egészében eo ipso nem büntett, csak akkor, ha a háború a nemzetközi jog értelmében jogtalan volt.

Van tehát jogos és jogtalan háború. A nemzetközi jog egyik legfontosabb vívmánya éppen az, hogy a jog eszméjét s annak uralmát kiterjesztette a háború fogalmára is és támpontokat nyújt arra nézve, hogy elbírálhassuk, jogos-e valamely háború vagy jogtalan. A nemzetközi szerződések ugyan, így az ez irányban legújabb és legrészletesebb 1907. évi második hágai békeegyezmény, sem tartalmazznak arra nézve világos rendelkezéseket, mikor nyúlhat valamely állam jogosan a fegyverhez, mikor jogos és mikor jogtalan tehát valamely háború, azonban az általános jogi elvek alapján nehézség nélkül eldönthetjük, mik egy jogos háború előfeltételei, mely általános tételt aztán alkalmazhatunk az egyes felmerült háborúkra is.

A nemzetközi jogi és a jogbölcséleti, illetőleg általános jogtudományi irodalom mondhatni egyértelemmel a büntetőjogból veszi erre nézve az analógiát. A büntetendő cselekmények

¹ » . . . nemcsak a békés, de a harcban álló emberi társadalom sem állhat meg jogelvek nélkül; magát a háborút is, mint az államönvédelmi eszközeinek ultima ratióját csak mint jogviszonyt tudjuk az emberi társadalom együttélését biztosító szabályok keretébe illeszteni. Mint jogviszonyt úgy a hadviselő államok, mint azok és a semleges államok közt. *Jogállam*, 1915 májusi füzet. 293. l.

általában kivétel nélkül jogtalan cselekmények, mint az állam által büntetés terhe alatt tiltott jogsértő vagy jogveszélyeztető tettek, ennek ellenére mind a régi, mind a legújabb büntető-törvények kifejezetten mentesítik a büntetés alól bárminő, még a legsúlyosabb büntett, az emberölés elkövetőjét is, ha az illető egyén azt önvédelemből vagy végszükségben követte el. Mi ennek az oka és jogalapja? Az, hogy nagy érdek- vagy jogösszeütközések vagy nagy veszedelmek, szerencsétlenségek esetében mindenkinek joga van magát vagy a hozzá legközelebb álló személyeket, sőt más jogtalanul megtámadott vagy veszélyben levő személyeket is saját erejével, önhatalommal védeni a másként el nem hárítható közvetlen jogtalan támadás vagy a véletlen veszedelem ellen. Ha tehát az egyénnek kétségtelen, a törvény által is biztosított joga van az önvédelemre, a mások segítségére és a végszükségből menekülésre, vagyis az ily helyzetben elkövetett egyébként büntetendő cselekmények nem esnek büntetőjogi beszámítás alá, — ép úgy a nemzetnek, az államnak is, mint nagy összemélynek feltétlenül joga van a saját létele, függetlensége, becsülete, szóval alapjogai ellen intézett vagy azokat fenyegető jogtalan és közvetlen támadásokat — ha másként nem lehet — erőszakosan is visszaverni, valamint joga van a vele szövetséges viszonyban álló vagy jogtalanul megtámadott más államnak segítségére menni, ép úgy joga van az önhibáján kívül reázúdult háború veszélyétől menekülés végett végszükségből háborúhoz fogni, vagy önhibáján kívül végszükség helyzetébe jutott más állam megvédeése vagy megmentése végett is fegyvert fogni.

A háborúra való jog tehát mint jogos önvédelem, jogos segítség vagy mint végszükségből igénybevett legvégső eszköz az államokat mint nemzetközi jogalanyokat feltétlenül megilleti. E nélkül a jog nélkül egyes, különösen kisebb államok folyton ki lennének téve a hatalmasabbak által való beolvasztás, megsemmisítés veszélyének. Az ily célból indított vagy előállott háború tehát általában jogos, ellenben minden más célból, így különösen a hatalmi túltengésből, diplomatai nyelven ú. n. terjeszkedési vágyból, imperialistikus célzattal, vagy a merő boszúból vagy kizsákmányolási, hódítási célból indított háború általában jogtalan.

A mily könnyű azonban így elvi általánosságban megállapítani, mikor jogos vagy jogtalan valamely háború, ép oly nehéz lehet már ez elv concret alkalmazása, vagyis egy tényleg kitört háború jogosságának vagy jogtalanságának biztos és helyes megállapítása. A büntető bíróságok gyakorlatában is elég gyakran nehéz feladatot ró a bíróságokra a jogos védelem vagy a végszükség fenforgásának megállapítása, tehát a cselekmény jogosságának vagy jogtalanságának elbírálása. Még nehezebb ez a nemzetközi jogban s különösen nehéz pedig, ha egy még be nem fejezett háborúval állunk szemben, a mikor hiányzik még a megfelelő történelmi távlat, a mi az objectiv megítélés első feltétele. Ez okból nagyon kényes feladat lenne a mai világháború felett ítéletet tartanunk s egyenként minősíteni a ma harcban álló államok háborúit. Még nehezebb és odiosusabb a feladat reánk nézve, mert mi is az egyik harczoló s két helyen is háborút folytató állam tagjai lévén, ítéletünk ellenfeleink szerint bizonyára az egyoldalúság vádját vonhatja magára.

Ennek ellenére ha elismerjük is, hogy véleményünk nem azonos egy pártatlan bírói ítélettel, önmagunk iránti, a Jháring idézett szavai szerint csakugyan erkölcsi kötelességünk, hogy a lehető legnagyobb objectivitással igyekezzünk magunk között mérlegelni és elbírálni a saját háborúnk jogosságát s az ellenfeleink által a mi álláspontunk ellen felhangzó kifogásokat megczáfolni. Ez kívánatos és szükséges egyfelől a saját önbizalmunk fenntartása és a győzelemre való rendíthetetlen hitünk és reményünk ápolására — hiszen az a hadvezér, a ki nem bízik a győzelemben, előre láthatólag nem is fog győzni, — másfelől azért is, hogy a jövő nemzedék részére, mely kétségtelenül nagyobb nyugalommal és alapossággal fog ítélni e kérdésben, hiteles támpontokat nyújtsunk arra nézve, miként fogtuk fel mi, a háború idején élők, a mi háborúnk jogosságát.

A háború jogosságának elbírálása kapcsolatos a háború okainak vizsgálatával, hiszen a jogosság vagy a jogtalanság megállapítása is első sorban azon fordul meg, kinek volt kellő és elfogadható oka a háborúra, s kinek nem volt. A mai világháború okainak beható vizsgálata teljesen kívül esik az én vizsgálódásom keretén. Ezzel a mindnyájunkat legjobban érdeklő kérdéssel különben is mind Németországban, mind nálunk oly

sokan és oly alaposan foglalkoztak, hogy felmentve érzem magamat e kérdés részletes ismertetése alól. Csupán arra kívánok rámutatni, hogy az okok vizsgálatánál, ha bírói szemmel akarjuk mérlegelni a kérdést, sohasem szabad egyetlen ok megállapítására törekednünk. Mint az egyén cselekményének, úgy a háborúnak, mint az állam tényének is mindig több és pedig rendszerint igen sok oka van, a melyek közül sokszor alig lehet biztosan megállapítani, melyik volt az igazi ható oka, vagyis döntő tényezője a háború kitörésének s mi volt vagy mik voltak csak távolabbi indítékai, motivumai. Egyetlen oknak, tényezőnek kiragadása tartalmazhat igen sok helyeset, egészen igaz lehet önmagában, de lehet, hogy csak részben találja el az igazságot.

A politikus természetesen a politikai ellentétekben, egymásik állam hatalmi törekvéseiben, vagy a nemzetiségi mozgalmakban, — a közgazda az ellentétes gazdasági irányzatokban, — a morálbölcész, a psychologus a nemzeti vagy faji tulajdonságokban, az ebből származó ellentétes érzelmekben, az erkölcsi eszmék összeütközésében látja a döntő okot. Így a mai világháborúra nézve kétségtelenül helyesen mutatták ki politikusaink, Réz Mihály,¹ valamint legújabban gr. Andrássy Gyula,² hogy Oroszországot a pánszláv törekvés, az összes oroszok egyesítésének gondolata vagyis az imperialistikus politika tüzelte régóta Ausztria-Magyarország ellen, ezért izgatta fel ellenünk újabban Szerbiát, a honnan a dualistikus monarchiát legkönnyebben szétrobbantani s ezzel a balkáni és a Dardanellák iránti aspiratióit megvalósítani remélte. Franciaországra nézve nem politikus előtt is kézzelfogható, hogy Elsass-Lotharingia visszahódításának gondolata volt a mai világháborúba beavatkozásának is politikai rugója, sőt mint gr. Andrássy Gyula nagy alaposággal mutatja ki, ezért a területért való versengés Francia- és Németország közt régebbi, mint a francia és a német nemzeti öntudat, hiszen ez a versengés a Nagy Károly birodalmának felosztása óta tart. Angliára nézve szintén köztudat már köztünk, hogy a tenger feletti egyeduralmának

¹ Réz M.: *Németország és Magyarország. Magyar Figyelő.* 1915. 321. l.

² gr. Andrássy Gy.: *Kinek büne a háború?* Budapest, 1915.

biztosítása végett, tehát imperialistikus czélből szólt bele a Németország ellen megindult nagy harciba, sőt voltaképen Anglia hozta létre az ú. n. hármass entente-ot, ő vonta bele a németellenes szövetségbe Japánt is, hogy így a veszélyesnek induló német flottát s a német gyarmati politikát annál könnyebben tehesse ártalmatlanná.

Ép úgy nagyon helyesen és alaposan mutattak reá közgazdáink, Hegedüs Lóránt¹ és Navratil Ákos,² a világháború közgazdasági okaira. Oroszországot kétségtelenül gazdasági okok készítették alkalmas tengeri kikötő erőszakolására, s a japán háború kudarcza után újból a Fekete-tenger kijáratá, a Dardanellák megszerzése lett reá nézve a legfontosabb közgazdasági érdek, a miért érdemesnek látszott ebbeli törekvéseinek legerősebb gátlóival, velünk és a német birodalommal leszámolni. Franciaország pénzügyileg erősen érdekelve lévén Oroszországban, reá nézve közvetve szintén a közgazdasági szempont motiválta az orosz szövetséges mellett való harczaszállást. Angliára nézve mint par excellence kereskedő államra pedig a német concurrentia letörése mint a háború közgazdasági oka napnál világosabban áll előttünk.

Az erkölcsbölcész, a sociologus és a psychologus írók szintén helyesen mutattak reá, hogy a szláv és a germán faj közötti jellembeli és érzelmi különbségek, a pravoszláv bigotismus s az ezzel járó alsóbbrendű érzelmek, az alattomoság, a bujtogatás, a mesterségesen szított izgatás ellenünk és a németek ellen, a francia dicsvágy és sértett hiúság, az angol kapzsiság és féltékenység voltak a lélektani rugói a háborús törekvéseknek.

Bármennyire elismerjük mindezen fejtegetések igazságát, helyességét, a háború valódi okát illetőleg mindezek csak rész-igazságokat, így csak rész-okokat tartalmaznak, helyesebben azt mondhatnám, mindenik a háborúnak egy-egy motivumát állapítja és világítja meg. A jövőendő culturtörténet-író mind-

¹ Hegedüs L.: *A pénz philosophiája a háborúban. Magyar Figyelő*, 1915. 7. sz.

² Navratil Á.: *Miért harczolunk? A háború gazdasági okai. Kolozsvári Hírlap*, 1915 márcz. 4.

ezeket összefoglalva s ezek kölcsönös hatását mérlegelve fogja megállapítani a kitört nagy világháború igazi okát vagy okait.¹ De reánk jogászokra, ha a mai világháború jogossága s így abban a mi részvételünk jogszerűsége felett dönteni, állást foglalni akarunk, nem ezek a motivumok, hanem a háború közvetlen, ú. n. ható oka, a valódi döntő tényező első sorban az irányadó. Ez pedig annak a kérdésnek világos, félremagyarázhatlan megoldásától függ, melyik állam volt a valóban megtámadott fél s melyik volt a jogos ok nélkül támadó? Melyik igyekezett akár politikai, akár gazdasági, akár néplélektani okokból megtámadni, háborúra ingerelni, abba belekergetni a másikat? Vagyis: nem az a külső ismérv a döntő jogi szempontból sem, hogy melyik állam üzente meg előbb a háborút, melyik indította meg a harcokat, hanem az, hogy melyik állott a háború megindításánál jogos és melyik jogtalan alapon? A mint a párbajnál nem mindig a kihívó fél a támadó, a párbaj igazi okozója, hanem az, a ki az elkövetett becsületsértéssel vagy más jogtalan módon belehajszolta ellenfelét a kihívásba, úgy a nemzetek közötti párbajnál, a háborúnál is az a kérdés, ki tette elkerülhetlenné a háborút, ki volt a háború tényleges kitérésének előidézője?

S erre a döntő kérdésre mi és a Német-birodalom csakugyan a legnyugodtabb öntudattal állíthatjuk és hirdethetjük, hogy a mi háborúnk a jogos és ellenfeleinké a jogtalan. Ha tényleg mi küldtünk is elsőben ultimátumot, majd hadüzenetet Szerbiának, ez csak felelet volt Szerbia kihívására, azokra a tőrhetlenné vált jogtalan támadásokra, melyekkel Szerbia már évek óta, különösen pedig a legutóbbi időben a kettős monarchia területi épségét, nemzetközi becsületét fenyegette, a mely provocatio tetőpontját érte el a casus belli gyanánt tervszerűen előkészített sarajevói merénylettel. Hogy mi nem akartunk háborút kezdeni Szerbiával, sem Oroszországgal, arra megfelelnek azok a ma már közismert tények, hogy már 1876-ban, majd 1888-ban, újabban 1908/9-ben, végül 1912-ben csak a mi kettős monarchiánk és német szövetségesünk erélyes diplomatai fellépésével sikerült Oroszország támadó háborúját magunk-

¹ L. Angyal Dávid: *A világháború okai. Budapesti Szemle*, 159. k. 1914. decz.

ról elhárítani. Az 1914-iki nagyszerb izgatás, melynek kifolyása lett — a külügyministeriumunk által kiadott Vörös Könyv kétségtelen adatai szerint — a sarajevói merénylet is, csak tervszerű folytatása volt az orosz aknamunkának, a melylyel bennünket most már ellenállhatatlanul belekényszerített a háborúba.

Maga a sarajevói merénylet, bármily fájdalmas volt az a kettős monarchiánkra, természetesen önmagában véve nem tekinthető a háború igazi okának jogászai szempontból sem. Ez csak a gyújtószikra volt, mely fellobbantotta az egész Európában mindenféle összehalmozott gyúanyagot. Azonban mégsem szabad elsiklanunk ez aljas politikai büntett felett, ennek a pernek a bírói vizsgálata során derültek ki oly kézzelfogható tények, melyek beigazolták, hogy nemcsak az éretlenkorú gyilkosok, de Szerbiában egész bűnszövetkezetek, egyesületek rendszeresen izgattak ellenünk a háborúra, a mi területi integritásunk megcsonkítására, sőt magának a merényletnek a szálai a szerb tisztikar és a szerb kormány közepébe vezethetők vissza. A mi háborúnk jogosságára az általunk küldött kétségtelenül éles ultimátum, majd a hadüzenet jogszerűségére ez a bűnper szolgáltatja a kézzelfogható bizonyítékokat. Érdekes, hogy az angol külügyi kormány által kiadott Kék-könyv bevezetése is kifejezetten elismeri, hogy «soha büntett egész Európában mélyebb és általánosabb undort nem ébresztett és soha semmiféle büntett nem volt kevésbé jogosult». Elismeri a Kék-könyv azt is, hogy Bosznia-Hercegovinában éveken át «erős szerb nemzeti mozgalom» volt, elismeri, hogy bennünket provocáltak, ennek ellenére további fejtegetéseiben Szerbiának fogja pártját, azt tekinti általunk jogtalanul megtámadottnak, miután a mi ultimátumunk oly «rettenetes okmány», melyhez foghatót nem látott a világ, mert «soha független kormányt mélyebb megálázkodás elkövetésére fel nem szólítottak».

Ezzel a szerezcsenmosdatással szemben a mi háborúnk jogosságát a letagadhatatlan tények, melyek a háború kitörése után köztudomásúakká lettek, igazolják. Annyit azok is, a kik csak távolról érdeklődtek a diplomatiái események iránt, tudtak, hogy Szerbia csak orosz biztatásra és az orosz segítség biztos reményében mer bennünket provocálni. Azt is tudtuk, hogy Oroszország Franciaországgal szövetségben áll, sőt

újabbán Angliával való barátságos viszonyuk, a hármass entente létezése is ismeretes lett. A háború alatt, annak eseményeiből azonban megértettük, hogy Orosz-, Francia- és Angolország valóságos véd- és daczszövetségben állanak a mi hármass szövetségünkkel szemben s Szerbián és Montenegrón kívül Japán is az entente sphaerájához csatlakozott s így, mint Max Sering kimutatja, a földkerekség 136 millió kilométerre becsült területének több mint fele: 66·6 millió négyzet km terület, vagyis 275 milliónyi lakos (a gyarmati színes népekkel együtt pedig 782 millió ember) áll közvetlen ellenségeskedésben a mi és Németország 1 millió 200,000 négyzet km (a német gyarmatokkal együtt 4 millió) területe és 116 millió lélekszámával szemben.¹ Ezt az adatot csak annak igazolására említtem meg, mily nevetéses és minősíthetetlen az erőviszonyok ilyen megosztása mellett az angol külügyi kormány ama nyilatkozata, hogy Nagybritannia csak az ellenséges hatalmak közti egyensúly fenntartása végett, illetőleg «a kibékülés szellemének a képviselője gyanánt avatkozott be az európai válságba». Frappánsul mutat reá gr. Andrassy Gyula arra, mily szép látvány, hogy Anglia és Oroszország egyaránt mint a gyengék, mint a kis nemzetek védői akarják feltüntetni magukat, holott volt-e állam a világon, mely annyi kis népet, fajt, nemzetet hódított volna meg, és pedig a legnagyobb kegyetlenséggel s a legnagyobb perfidiával, mint Anglia, — s vajon Oroszország emelkedésének útjait nem a kis nemzetek összetört jogaiból, szenvedéséből és véréből készítette-e?² Igazán gúnyszamba megy, midőn a czár Vilmos császárhoz intézett sürgönyében arra hivatkozik, hogy Oroszország nem tűrheti a gyenge Szerbia dicstelen megtámadását.

A valóságban úgy állt a dolog, hogy az entente hatalmak a mienket sokszorososan felülmuló haderővel teljesen harcra készen állottak, hogy alkalmas pillanatban minket és Németországot egyszerre több oldalról megtámadjanak. A helyzet oly fenyegető volt, a lételünk, biztonságunk s közvetlenül az Ausztria-Magyarország területi épsége és becsülete ellen intézett

¹ Max Sering: *Die Ursachen und die weltgeschichtliche Bedeutung des Krieges*. Deutsche Reden in schwerer Zeit. 1914. 256.

² gr. Andrassy Gy.: *Kinek a bűne a háború?* 1915. 45. 1.

szerb támadás oly jogtalan és közvetlen volt, hogy tovább várnunk nem lehetett, ha csak magunkat tönkre veretni, nemzetközi prestige-ünket sárba tiportatni nem akartuk. A mi látszólagos támadó fellépésünk tehát Szerbia ellen valódi jogos önvédelemből történt, Németország beavatkozása pedig mellettünk jogos segítség volt. A mi háborúnk legbensőbb meggyőződésünk szerint mind a tudomány, mind a gyakorlati politika és a tételes nemzetközi jog szempontjából kétségtelenül jogos, ellenfeleinké pedig, kik közül a három nagyhatalom merő imperialistikus célzattal, a mi jogtalan leverésünk, megrovidításunk végett zúdították ránk a világháborút, jogtalan és mint látni fogjuk, igazságtalan.

A mi továbbmenőleg különösen a német-francia és a német-angol háború jogosságát illeti, ezek tárgyalása csakugyan messze vezetne. A német-francia háborúra nézve legyen elég csak azt kiemelni, hogy Németország látszólagos támadása Franciaország ellen teljesen igazolván van a jól ismert francia-orosz szövetség által. Németország szintén merő önvédelemből indította útnak seregeit a francia határra, jól tudva, hogy Franciaország a 44 év óta táplált revanchevágyának kielégítésére ezt a kedvező alkalmat feltétlenül megragadja s az Oroszország által megtámadott Németországot teljes erejével azonnal megtámadja. A mi csakugyan így is történt.

Legérdekesebb s a nemzetközi jog szempontjából legbonyolultabb az angol-német háború jogosságának kérdése. Szerintünk ugyan ennek a megoldása is igen egyszerű, mert Anglia igazán minden jogalap nélkül avatkozott bele a már öt állam közt kitört háborúba, ő a jogtalanul támadó Francia- és Oroszországnak ment segítségükre, tehát az ő háborúja ép oly jogtalan, mint ezeké az államoké. Anglia azonban a maga beavatkozását egy rendkívül tetszetős és a semleges államok szempontjából felette sympathikus beállítással akarja magyarázni, a minek megemlítését nem lehet mellőzni. Az angol külügyi kormány ugyanis, ép úgy az oxfordi egyetemi tanárok egy nyilatkozata, azt hangoztatja, hogy Anglia csakis Belgium semlegességének Németország által történt megsértése miatt, tehát mint a nemzetközi jog védője avatkozott be a világhábo-

rúba, melyet ő az utolsó perczig el akart háritani, melynek kitöréseért tehát szerinte Németországot s a szerb és orosz háborút illetőleg Ausztria-Magyarországot terheli a felelősség. A német szakirodalom, a nemzetközi joggal szakszerűen foglalkozó jogászok, így Kohler, Kahl, Liszt, Nelte, v. Campe ezt a beállítást rögtön és a szokott német alapossággal megegyeztetik, de kétségtelenné teszik az angol felfogás aplotalanságát az azóta közismertté vált tények is.

A kérdés ugyanis az, jogosítva volt-e Németország arra, hogy seregeivel átvonuljon a semleges Belgium területén, illetőleg miután Belgium Németországnak ez iránti kérelmére elutasító választ adott, joga volt-e Belgium területét hadi műveletek színterévé tenni. Vagyis megsértette-e Németország valóban a Belgium részére 1831-ben, illetőleg 1839-ben nemzetközileg biztosított állandó semlegességet, a miért akkor Poroszország is garantiát vállalt?

A bevonulás, illetőleg az átvonulás jogosságára alaposan megfelel Kohler berlini tanár, hogy Németországot a jogos védelem jogosította fel erre. Németországnak biztos tudomása volt arról, hogy Franciaország Belgiumon átvonulva akarja megtámadni őt, nem várta tehát be, míg e támadás sikerül, hanem igyekezett megelőzni a Belgiumba már szintén bevonulni készülő, illetőleg részben már be is vonult francziákat. A semlegesség megsértését tehát először Franciaország követte el, Németország csak jogos önvédelemből követte e térre Franciaországot, így Németország nem követett el a bevonulással semlegességsértést. A mi pedig Belgium állandó semlegességének megsértését illeti, Nelte,¹ v. Campe² kimutatják, hogy Belgium maga mondott le állandó semlegességi jogáról, midőn — a mint a Brüsszelben lefoglalt okmányok igazolják — 1906-ban Angliával és Franciaországgal oly értelmű új megállapodásokra lépett, melyek angol és francia csapatoknak belga területre lépését megengedték s midőn a német határ

¹ O. Nelte: *Die belgische Frage. Deutschland und der Weltkrieg* Breslau, 1914. 201. l.

² v. Campe: *Die belgische Neutralität ihre Grundlagen und ihr Ende. Deutsche Juristen Zeitung.* 1915. 227.

felé eső várait ez idő óta lázas sietséggel megerősítette, Maubeugeben már jóval a háború kitörése előtt angol hadi anyagokat halmozott fel. Belgium ezzel megszegte az állandó semlegességet élvező államnak azt a kötelezettségét, hogy neki egyik állam ellen sem szabad háborús szándéokra valló ténykedéseket véghezvinnie.

Ezen érdekes nemzetközi jogi kérdés részletes tárgyalása szintén messze vezetne célomtól, azért csak azt a véleményemet vagyok bátor megemlíteni, hogy Németország semmi esetre sem követett el oly nemzetközjogi sérelmet Belgium ellen, a mi indokolta vagy épen elkerülhetetlenné tette volna Anglia beavatkozását a világháborúba. Ugyan melyik állam nem így járt volna el az adott helyzetben, mint Németország? Helyesen utal gr. Andrásy Gyula arra, hogy épen Angliának nem volt jogcíme annyira felháborodni a Németország által elkövetett állítólagos semlegesség-sértés felett. Hiszen 1807-ben maga Anglia ugyanígy járt el Dániával szemben, midőn megtudva azt, hogy Napoleon a dán flottát Anglia ellen akarja felhasználni, megelőzte Napoleont s összelövetve Kopenhágát, a dán flottát egyszerűen elkobozta.¹ Belgium eljátszotta a maga semlegességét, a mikor a garantáló hatalmak egyike ellen ellenséges célzatú tényeket vitt véghez, a mire nézve utólag megdönthetetlen bizonyítékok kerültek elő. Ha Németország már a háború kitörése előtt tudott erről, akkor természetesen eo ipso nem követett el jogsértést Belgiummal szemben, de ha nem volt is hivatalos tudomása a háború kitörése előtt Belgium diplomatai francitireurködéséről, akkor is joga volt kérni Belgiumot, hogy miután Franciaország részéről Belgiumon át véli magát megtámadottnak, ezért megfelelő kártérítés mellett engedje meg csapatainak az átvonulást. S miután Belgium erre elutasító választ adott, a végszükség jogánál fogva volt kénytelen azt megtenni, Belgium akarata ellenére is. Érdekes világot vet a német kormány lelkiismeretességére és jogtisztelétére különben, hogy a birodalmi cancellár a Reichstagban kijelenti, hogy Luxenburg megszállása és a belga határ átlépése «ellenkezik a nemzetközi jog szabályaival». Azonban Német-

¹ Gr. Andrásy Gy.: *Kinek a bűne a háború?* Budapest, 1915. 66. l.

ország szükségállapotban volt s «Not kennt kein Gebot.» «A jogtalanúságot azonban, a melyet elkövettünk, jóvá fogjuk tenni, mihelyt katonai célunkat elértük.» Ezzel a szinte túl loyális nyilatkozattal szemben bátran kimondhatjuk, hogy Németország csak látszólag követett el jogtalanúságot, valósággal azonban nem, mert ha csakugyan jogos önvédelemből volt kénytelen a belga területet hadiszíntérré tenni, akkor nem jogtalanul járt el; a ki jogát védi, az nem követ el jogtalanúságot. A jogtalanúságot, a nemzetközi jog megsértését az entente és maga Belgium követte el, midőn ez utóbbi semlegességi kötelezettségét megszegte s Németország ellen két hatalommal szövetkezett, hogy ezeknek megkönnyítse s elősegítse a Német-birodalom oldalba-támadását. De ép úgy jogtalanul járt el Anglia, midőn a jogtalan alapon álló Belgium védelmére kelt. A jogos védelem is csak az egyik felet illetheti meg, ha Németország volt jogos védelem állapotában, akkor ellenfelei nem hivatkozhatnak erre a jogra. A jogos védelem ellen a jogtalan támadó részére nincs helye szintén jogos védelemnek. Ez fogalmi ellentmondás lenne.

Persze szinte hallom az ellenvetést, a mit fejtegetéseim keltének: vajon van-e értelme, gyakorlati jelentősége a háború jogossága vagy jogtalanúsága feletti ilyen vitatkozásoknak, hiszen ellenfeleink is bizonyára vitatják a maguk háborújának jogosságát s a mienknek a jogtalanúságát. A valóságban tehát majd az eredmény mutatja meg, kinek volt és kinek lesz igaza. A ki győzni fog, az fog dictálni békét, tehát új jogot s így minden elméleti okoskodás felesleges és czéltalan, ha egyszer a fegyverekre bíztuk a döntést. Sajnos, kénytelen vagyok elismerni, hogy az ellenvetés nem alaptalan. A ki győz, az fogja döntőleg megállapítani az új jogviszonyokat s az fog határozni formailag a felett, valóban követett-e el Németország jogsértést Belgiummal szemben, köteles-e hát ezért kártérítést adni, a mi felett Kohler és Nelte már szintén vitatkoztak. A győztes fél fogja eldönteni azt is, jogos volt-e a mi háborúnk Szerbia és Oroszország ellen, ki fog tehát közülünk is hadisarczot fizetni a másoknak. Ha azonban bízunk a jog uralmában, ezekkel a gyakorlati aggályokkal nem szabad megtévesztetni vagy megintgattatni engedni magunkat. Ha hiszünk a jog benső erejében

s ha valóban meg vagyunk győződve, hogy a háború tekintetében mi voltunk jogi alapon, akkor egy perczig sem szabad elhinnünk, hogy a jogtalanság diadalmaskodjék s bárminő legyen a háború hadi eredménye, ezt a jogi álláspontunkat a békekötésnél is védenünk kell s a vérháború után bekövetkező diplomatiái háborúban kell majd résen lennünk, hogy a békekötésnél is a jogos álláspont diadalmaskodjék, ne a ravaszság és a furfang.

* * *

Ez a szilárd hit és bizalom a jog erejében vezet át a második feltett kérdésünkre: van-e jog a háborúban? Lehet-e azt mondani, hogy a jog uralma szünetel a háború alatt, igaz-e, hogy a harcz állapota teljes félretolása minden jogi szabálynak és törvénynek, vagyis igazán jog-e az ú. n. nemzetközi harczjog, megtartják-e annak szabályait a harczoló felek?

Az iránt, hogy a háborúban álló államok azon részein, a melyek kívül esnek a hadműveletek körén, a jog uralma, a jog gyakorlata fennáll és érvényesül, nincs semmi vita és félreértés. Úgy nálunk, mint a velünk ellenséges viszonyban álló államokban az ily helyeken a joggyakorlat, a közigazgatás egészen véve halad a maga rendes útján. Természetes azonban, hogy ily területeken is a részletek tekintetében jelentékeny módosulásokat, változásokat idéz elő a háború állapota a jog gyakorlatában. A háború a törvényhozás, a közigazgatás, a bíróságok tagjai közül sokakat kiragad, a harczterre szólít s így a törvényes testületek, a hatóságok működése már e miatt sem folyhat zökkenés nélkül a maga szokott medrében. De akadályokra talál a hadba vonult polgári személyek ügyeinek rendes intézése, az általános magánjogi és kereskedelmi forgalom, a perek lebonyolítása is. Ezenfelül maga a háború számos egészen új magánjogi jogviszonyt teremt vagy újfajta bűncselekményekre ad alkalmat. Ezén önként érthető zavarokra való tekintettel a törvényhozások előre gondoskodnak a szükséges kivételes intézkedések megtételéről, a miket nálunk a mindnyájunk által jól ismert 1912. évi 63. t.-cz. állapított meg s legújabbán az 1914 : 50. t.-cz. egészített ki. E törvények értelmében a ministerium háború esetére kivételes hatalommal

van felruházva, hogy a szükséges kivételes intézkedéseket megtehesse, a mely hatalommal a ministerium rögtön a háború kitörése napján élt is, elrendelvén a magánjogot illetőleg a moratoriumot, közigazgatási téren a kormánybiztosok kiküldését, a sajtó ellenőrzését, útleveikényszert, büntetőjogi téren a gyorsított, illetőleg a rögtönbírósi eljárást stb., melyeket immár 8 hónap óta mindnyájan jól ismerünk.

A jog uralma tehát részint a rendes, részint ezen kivételes jogszabályok által teljesen biztosítva van és a joggyakorlat tényleg nagyobb fennakadás nélkül folyik is a maga medrében mindenütt, a hol azt a hadi tények physikailag lehetetlenné nem tették. Sőt a jog uralmának a háború alatti érvényére és a joggyakorlat folytonosságára épen felemelő példa ment végbe szemeink előtt hazánk jogéletében a közel mult hónapokban. Az új polgári perrendtartás, mely polgári igazságszolgáltatásunkat jó részben új alapelvekre fekteti, épen a háborús napokban lépett életbe a f. é. jan. 1-én. Jogpolitikai, czélszerűségi szempontból ennek helyessége felett kétségtelenül lehet véleményeltérés közöttünk, de a jog uralmának a háború alatti fennállására, hazai joggyakorlatunk szilárdságára ez a tény a késő utókor előtt is ékesen szóló és a mai bírói és ügyvédi karunk munkabíráására, hazafiasságára a legszebb bizonyítvány lesz. Ép úgy érdemes a megemlítésre büntetőjogi téren, hogy míg Ausztriában az esküdtbíróságok működése a háború kitörése után az állam egész területére felfüggesztetett, addig nálunk csak a háború által veszélyeztetett déli, északi és keleti törvényszékek területére van felfüggesztve.

De hát, a mint mondtam is, nem ez a vitás és a jog egyetememes uralma s a nemzetközi jog szempontjából fontos kérdés, hanem az, hogy magán a hadszíntéren, magának a harcznak a vitélében uralkodik-e a jog eszméje, van-e itt is jog, szabály és rend, avagy ott már csakugyan megszűnik minden jogi fogalom s csak a vérontás, pusztítás elve uralkodik?

Erre is könnyű a felelet. Legyünk tisztában azzal, hogy ma már a háború színterén, a tényleg harczoló seregek körében is él és uralkodik a jog, ott sem áll többé Bynkershoek¹ tétele,

¹ Bynkershoek : *Quaestiones juris publici*. 1737. I. 1.

hogy «a háborúban minden szabad». Az egymással szemben álló ellenséges csapatok felett is mind nálunk, mind ellenfeleinknél mindenütt fennáll és gyakorlatban van az ú. n. hadi jog. A mai háborúkat éppen az különbözteti meg a régi világtól, még a harmincz éves háborútól is, s ez mutatja a haladást és a mennyiben ezt a szót szentségtörés nélkül alkalmazhatjuk itt, a civilizáció, a cultura erejét és hatását, hogy ma nem az egymásnak hadat üzent államok egész népessége tekintetik «hadviselő fél»-nek, hanem csupán hadseregeik, valamint az ezekkel egy fogalom alá eső néphad (milicia) és az önkéntes csapatettek. A hadsereg pedig, akár az általános védkötelezettség elve alapján, akár mint Angliában, toborzás útján állítottatott össze, mindenütt codificált katonai szabályok, törvények és szabályzatok alatt áll, békében úgy, mint háborúban.

De codificálva van — a mit talán még sokan nem tudnak — maga a háborúviselés is és pedig éppen nemzetközileg, vagyis a Hugo Grotius jámbor óhajtása, hogy a háborúban is a nemzetek közös jogszabályok szerint járjanak el, ma már szintén megvalósult. Nem régen ugyan s nem is minden részére, alakjára a háborúnak, de az 1899-ben és 1907-ben Hágában tartott két nemzetközi béke-értekezlet — miután az értekezlet igazi célját, a lefegyverezést s ezzel a háború kiküszöbölését ma még nem látta kivihetőnek, — azzal gondolta ezt a célt közvetve elősegíteni; hogy megalkotta «a szárazföldi háború törvényeit és szokásait» s a tengeri háború tekintetében is 8 egyezményt hozott létre. A szárazföldi háború törvényeit és szokásait a ma harcban álló összes hatalmak elfogadták és megerősítették (Szerbia és Montenegró az első, a többiek a második conferentiáét), így Magyarország is az 1913. évi 43. t.-cz.-ben iktatta törvényei közé azokat. A tengeri háború törvényei még egészben nincsenek codificálva, azonban több fontos kérdés e részben is egyezményekkel van egységesen szabályozva. A tengeri zsákmányjog volt ugyanis az a gordiusi csomó, a mit Anglia akadékoskodása miatt még mindig nem lehetett egységesen megoldani. Az 1907-iki II. hágai békeconferentia ugyan a tengeri zsákmányjog terén is nevezetes lépést tett, midőn megalkotta a nemzetközi zsákmánybírátságot Hágában, mely felelővíteli forum lenne az egyes államok zsákmánybírátságai felett,

1908-ban pedig épen maga a brit kormány hívta össze a nagyobb tengeri hatalmakat értekezletre a tengeri zsákmányjog codificatiója czéljából s az értekezlet egy «tengeri hadijogi nyilatkozat»-ot készített is, azonban azt a nyilatkozatot maga az angol parlament sem fogadta el s ennek folytán a hágai (XII-iki) egyezményt a többi államok sem erősítették meg.¹

Nem lehet feladatomban a nemzetközi harczzog eme szabályait részletesen ismertetni, a mi egy terjedelmes külön tanulmányt igényelne, hiszen csak a mi 1913: 43. t.-czikkünk 15. egyezményt és 3 nyilatkozatot tartalmaz. Csak annyit legyen szabad kiemelnem, hogy a bennünket leginkább érdeklő szárazföldi háború codexe 60 cikkben tárgyalja a hadviselő felekre, a hadi foglyokra, a betegekre és sebesültekre (erre nézve külön részletesen szól az 1864-iki s az új 1906-iki genfi egyezmény, melyeket nálunk az 1911. évi 20. t.-cz. erősített meg), az ellenségnek ártó eszközökre, ostromzárura, bombázásra, a kémekre, a békekövetekre, a megadásra, a fegyverszünetre, a megszállott területen gyakorlandó katonai hatalomra, az internált hadviselőkre és a semlegeseknél ápolt sebesültekre vonatkozó közös szabályokat.

A nemzetközi hadijognak tehát ma már van rendszeres törvénykönyve, mely kifejezetten kimondja, hogy a hadviselő feleknek nincs korlátlan joguk az ellenségnek ártó eszközök megválasztásában, megállapítja, hogy mily fegyvereket nem szabad egyáltalán használni (mérget, mérgezett fegyvereket, szükségtelen bajokat okozó, fojtó vagy mérges gázokat terjesztő, valamint az emberi testben szétmenő, ú. n. dum-dum lövegeket stb.). Kifejezetten kimondja, hogy nem védelmezett városokat, falvakat bombázni tilos, a fosztogatás a rohammal bevett városokban is tilos, illetőleg azt megengedni is tilos: Ép úgy tilos az ellenséges nemzethez vagy hadsereghez tartozó egyéneket orvul megölni, a fegyverét letevő vagy védtelen, vagy magát kegyelemre megadó ellenfelet megölni vagy megsebesíteni, a békekövetek zászlójával, az ellenség zászlajával, ennek hadi jelvényeivel, egyenruhájával, vagy a genfi egyezmény megkülönböztető jelvényével visszaélni stb., stb.

¹ L. Berinkey D.: *Jogállam.* 1915. 537. 1.

Csak azért említettem meg személynül e néhány tételt, mert mindnyájunk ajkán keserű mosoly vonul el e §-ok olvastára vagy hallatára. Hiszen épen ez a punctum saliens: tényleg gyakorolják, megtartják-e a hadviselő államok ezeket a szabályokat, nem nevetséges papiros §-ok-e ezek egytől-egyig. Melyiket nem gázolták keresztül mindjárt a háború első napjaiban a kozákok, a kik közül legtöbbször fogalma sincs arról, mit jelképez a vörös kereszt? De nemcsak az általában műveletlenebb orosz hadsereg legénysége, hanem az elsőrangú culturnépnek kiálított belga vagy francia hadsereg részéről is nem hallottunk-e elég szavahihető forrásokból teméntelen adatot, hányszor és mily otrombán tiporták lábba ezeket a szabályokat? Sőt, ne legyünk hypokriták, ha a mi lapjaink nem közlik is, szinte lehetetlen, hogy a mi seregeink részéről is egyáltalán nem követtek volna el helylyel-közzel hasonló visszaéléseket, legtöbbször azonban a nemzetközi jog által megengedett retorsio gyanánt, mint legutóbb a Memelnél betört orosz hordák pusztításainak viszonzásául.

Azonban ha igazságos feleletet kérünk, ne feledjük a bírói eljárásnak, Justitia istenasszonyának parancsát: audiatur et altera pars. Igaz, őszintén el kell ismernünk, hogy a nemzetközi harcujog szabályait a harcban állók elég gyakran megsértik, de viszont a legtöbbet rendszerint meg is tartják. A szabály, a rendes állapot mindenik harctéren, még az oly rémes borzalmakkal telt orosz és szerb harctéren is nem a vandalismus, nem a minden törvény és szabály nélküli gyilkolás és pusztítás. Azok a kétségtelenül otromba visszaélések, a miket az oroszok részéről a mi hadvezetőségünk hivatalosan is constatált, a mi egyenruhánkkal való visszaélés vagy legutóbb a minden embe-riességet felülmuló nadvornai kísérlet, mindezek, bármily sűrűn fordultak és fordulnak elő, a hadszíntéren sem megengedett dolgok s a tisztességes hadsereg nevére igényt tartó csapatok ilyeneket egyáltalán nem követnek el. Olvassuk csak Sven Hedin leírását a harcoló vagy a megszállott Belgiumban működő német csapatokról, mennyire tiszteletben tartják ezek harcujog minden szabályát.

És aztán, ez is az érem másik oldalához tartozik, vajon béke időben vagy ma is a háború borzalmaitól megkímélt terü-

leteken, itt közöttünk is, sohasem követnek el polgártársaink jogtalan, törvénytelen tetteket, csak mindig jogos és erkölcsös dolgokat? Hány ocsmány véres büntett történt és történik mindennap, béke-időben is, mennyi undok visszaélést követnek el ma is e nagy napokban az élelmiszeruzsorások és a posztó-csalók, mikor a társadalom többi tisztességes része úgy szólván az ingét is odaadná az érettünk ezer halállal szembezálló fiainkért, testvéreinkért. És azért még se mondjuk azt, hogy nincs jog, nincs igazság, felbomlott a jogi rend, megszűnt a törvény uralma. Hiszen épen itt kezdődik a büntetőjog terrenuma s a büntető bíróságok feladata.

Azok a kétségtelenül elszomorító, sőt elkésérítő kegyetlenkedések, a melyeket a háború eddigi tartama alatt is oly bőségesen olvashattunk s a melyek valóságáról magunk is meggyőződést szerezhettünk a legészakibb megyéinkben végbement pusztításokból, csak egyik s mindenestre a sötét, borzalmas oldalát mutatják a háborúnak. De a mint a békés, normális időkből, a normális jogállapotok között elkövetett valóságos rémregények, otromba büntettek ezrei ellenére egészben véve fennáll és uralkodik a jog, mely aztán sújtó kezét érezteti is a jog ellen lázadókkal, az igazi gonosztevőkkel, úgy a háborúban is a komitácsik és a franc-tireurök alattomos vérengzései, a kozák hordák rémes és gyalázatos kegyetlenkedései ellenére a hadszíntéren is egészben véve él és uralkodik a jog. Az elkövetett hibákat, visszaéléseket a jó hírnévre igényt tartó katonai parancsnokok igyekeznek lehetőleg jóvá tenni, továbbterjedésüket meggátolni, — ellenségeink is hébe-hóba legalább a legkiáltóbb atrocitásokat sietnek mentegezni vagy letagadni, — a bebizonyult katonai büntetteket, a hadbíróóságok a hadszíntéren is erélyesen, sőt épen a legerélyesebben, statáriális úton megtorolják.

De kézzelfoghatóan igazolja a nemzetközi harcujog elismerését és létezését a hadi foglyokkal a mai világháborúban követett bánásmód. Sajnos, e tekintetben is olvashattunk elég sok visszaélés felől, de talán ez a részlete a nemzetközi harcujognak, a melyen aránylag mégis leginkább tiszteletben tartják — a mennyire az egyesektől érkező leveleknek hitelt adhatunk — még az oroszok is a nemzetközi szabályokat. Hogy

pedig ez mily óriási haladás és vívmány még az alig száz év előtti felfogással és gyakorlattal szemben, ezt Wlassics Gyulának e tárgyról írt külön tanulmánya¹ mutatja be, a ki joggal emeli ki, hogy a hadi foglyok mai jogállapota a modern emberies mozgalom egyik főbüszkesége. Hiszen még Grotius és Wolff is azt tanítják, hogy a hadi foglyok rabszolgákká lesznek, az ellenség egész népessége hadi fogságba vethető s tényleg még I. Napoleon is hadi fogságra vetette a békés államok katonai csapatait is. Ma pedig a hadi fogság nem egyéb, mint biztonsági intézkedés s a hadi foglyokkal való emberies bánásmód, életük, egészségük, vagyonuk kimélése a vezérelv, a melyet mi és a németek a legszigorúbban meg is tartunk s a mit a többi hadviselő államok ha gyakran megszegnek is — így midőn Oroszország és Franciaország a leghidegebb vagy a legforróbb tartományaikba küldik a magyar, osztrák és német hadi foglyokat — de nagyban és egészben mégis csak szem előtt tartanak.

Annál sajnálatosabb, hogy az ellenséges állam területén tartózkodó polgári személyekről, a közönségesen ú. n. internáltakról a nemzetközi hadi jog, mint Wlassics kifejezi, megfélekedett, az ezekkel való bánásmódot egyáltalán nem szabályozza, valószínűleg abban a hitben lévén, hogy az ily egyének mint az illető állam ideiglenes alattvalói fognak a háború alatt is tekinteni s tisztességes állam a fegyveres erőhöz nem tartozó idegenekkel, különösen nőkkel, gyermekekkel, aggokkal nem fog semmiféle brutalitást, kegyetlenséget elkövetni. Sajnos, az entente-államok körében ez a feltevés nem igazolódott s míg minálunk az idegenek a leglovagiasabb elbánásban részesülnek, az ellenséges államokban e részben is sok felháborító, a nemzetközi jog alapelveivel ellenkező eljárásról kaptunk hiteles adatokat.

Viszont megnyugvással, szinte örömmel emelhetjük ki, hogy a beteg és sebesült hadi foglyokkal való bánásmód, a mi különben a nemzetközi hadi jognak leggondosabban szabályozott kérdése, a mai világháborúban már nem szenvedett nagyobb sérelmeket s az emberieség eszméje — hála a genfi egyezmények létrejöttének — a háborúnak legalább ezen a legszomorúbb

¹ Wlassics Gy.: *A hadifogoly és a nemzetközi jog. Jogállam.* 1915 májusi füzet.

részletén mégis csak uralkodóvá lett. A Vörös Kereszt intézményének megszületése, Dunant Henrik nemesszívű és szerencsés kezdeményezése, az 1864 és az 1906-iki genfi egyezmények története mindnyájunk előtt közismert dolgok. Csak azt kell kifejeznem, hogyha e téren is történtek helylyel-közzel súlyos visszaélések, de viszont ezen a ponton olvashattuk a legvigasztalóbb eseteket is. Örvendetes fejleménye e kérdésnek, hogy a hágai egyezmények értelmében a genfi conventiók hatálya a tengeri háborúra is kiterjesztetett s így az emberieségi eszmék legalább ennyiben a tengeri háborúban is — a melyről bővebben egyáltalában nem is kívántan szólni s a melyben történt különben a legtöbb és legbotránysabb visszaélés a nemzetközi szabályokon és elveken és pedig épen a legnagyobb tengeri hatalom, Anglia részéről — valamennyire utat törtek maguknak.

Azt állítani vagy terjeszteni tehát, hogy a háborúban a hadszíntéren nincs jog, beletörődni a laikus pessimisták rémkiáltásaiba, hogy háborúban esődöt mond a jog uralma, nincs okunk és jogunk s nekünk jogászoknak kell épen emelt fővel hirdetnünk, hogy a jog uralma, ereje idáig erősödött, hogy a háborúban is, az egymásra bocsátott milliós hadseregek véres harcaiban, a modern technika és tudomány minden öldöklő fegyverével vívott rettenetes csatákban is annyira-amennyire utat tört végre a jog eszméje. A hadviselő felek, még ha jogtalanul indítottak is háborút, ebben is elismerik, hogy bizonyos jogi és emberieségi szabályokat tiszteletben kell tartaniok s a nemzetközi egyezményeket elvileg és «a lehetőségig» a gyakorlatban is megtartják. Mint Kipp, berlini tanár mondja, ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy mindenféle sérelmek és visszaélések ellenére egy «nemzetközjog nélküli» háború mégis csak egészen másforma volna, mint a jelenlegi világháború minden borzalmaival.¹

* * *

¹ Theodor Kipp: *Von der Macht des Rechtes. Deutsche Reden in schwerer Zeit.* 1914. 220. l.

Lássuk végül harmadik és legkényesebb kérdésünket, a mi fejtegetéseink gyakorlati eredményéhez, következtetéseink levonásához is el fog vezetni: érvényesül-e a jog egyik legszebb vezéreszméje, az igazságosság a háborúban és a háború által? Van-e igazság és igazságszolgáltatás a háborúban és a háború által, elmondhatjuk-e Stammlerrel, hogy az helyes eszköz a helyes célra, remélhetjük-e, hogy a háborúban is diadalmaskodik az igazság s így különösen a mai világháborúban remélhetjük-e az igazság diadalát?

Helyes és igazságos eszköz-e a háború a nemzetközi viszályok elintézésére, erre, a kérdésre első pillanatra szinte lehetetlenségnek látszik az igenlő felelet. A háborúban épen úgy, mint a magánpárbajban a hadviselő felek a kard élére, a lőfegyverekre bízzák a döntést, a melynek esélyei kiszámíthatlanok s ravaszság, csel, otromba visszaélések által csakugyan megtörténhetik, hogy a nyers erőszak legyőzi a tisztességesen és nemesen harczoló különben legvitézesebb hadsereget is. Lehet-e hát várni és biztosra venni, hogy csakugyan az győz, a ki a jogért szállt síkra. Hiszen a párbajban is hányszor megesik, hogy a becsületében alaptalanul és jogtalanul megsértett fél kénytelen elszenvedni a testi sértést, esetleg a halált is.

Mindamellett — ha mindez igaz is -- ebben a kérdésben sem szabad erre a pessimista s az egyéni esetekre talán találó felfogásra helyezkednünk. A háború, bármennyire hasonlít a magánpárbajhoz, mégsem magánügy elintézése, hanem államok mérkőzése, melyben az igazság, a kiegyenlítés, a harmonia eszméje is nem egyéni szempontok, nem az egyesekre tényleg helytelen, igazságtalan következmények szerint, hanem az összeség, a köz szempontjából, a közérdek, az állam, a haza jóléte, fennmaradása és jövője tekintetéből állapítandó meg. Az egyén, a család szempontjából bizony teméntelen helytelen, káros s egyenesen igazságtalan dolog történik a háborúban. Mennyi derék fiatal élet, a jövő generációk egész sora pusztul el, hány családfenntartó, hány tudós, művész, a nemzet szellemi életére pótolhatatlan veszteséget jelentő kiváló férfielet lesz áldozata egy-egy ostoba golyónak. Így nézve persze a háborúban nincs és nem is lehet igazság.

De ilyen, az egyénre ugyan életbevágó fontosságú, az

állam, a haza érdekeiből azonban kicsinyes szempontból tekintve az igazság eszméjét, vajon érvényesül-e az mindig a békében, a normális jogéletben is? Mennyi igazságtalanság történik a békés időkben is a gazdasági és a jogi életben. Vajon a bíró ítéletét is mindig igazságosnak tartjuk-e, pedig az higgadtan, mindkét vitázó fél érdekét és körülményeit pártatlanul mérlegelve igyekszik köztük elintézni a vitás ügyet. Hányszor mondjuk igazságtalannak a büntető bíró ítéletét is, mert vagy túlszigorú volt, vagy, a mi nálunk gyakoribb eset, túlságosan lágy szívűen mérte ki a büntetést vagy éppen futni engedte a bűnöst, mert jogilag nem tudta megállapítani a bűnösségét. És azért nem mondjuk — ha csak a Marx, vagy a Pollák Illés ultraviolet színezetű tételeit: „a jog a hazugság codificálása, a jogban egyáltalán nincs és nem is lehet igazságosság”, nem tettük magunkévá, — hogy a jogéletben egyáltalán nem érvényesül az igazság, a perben tehát a bírótól sohasé várhatunk igazságot. Éppen a jogász münnyelv nevezte el a jogszolgáltatást igazságszolgáltatásnak, mert a bíró az ítélezésnél mindig igazságot akar szolgáltatni, harmóniát, kiegyenlítést teremteni az eddig vitázó felek között. S ha a bírói ítélet nem közelíti is meg mindig az igazságot, ha nem felel is meg mindig a lelkünkben élő magasabb erkölcsi igazságérzetnek, de azért szabály gyanánt, rendszerint az igazságnak legalább emberi mértékét sikerül elérnie.

Bármennyire tudjuk tehát, hogy a háború az egyén és a család szempontjából gyakran egyenest ellenkezik az igazság eszméjével s az állam, a nemzet szempontjából sem mindig helyes és biztos eszköz a nemzetek közötti viszályok igazságos elintézésére, ennek ellenére, éppen mert a háborút gyakran a haza üdve, fennmaradása, becsülete teszi elkerülhetetlenné, a mi az egyén önfeláldozását, a legmagasztosabb erkölcsi kötelesség beváltását kívánja meg a hazáért, az itthon maradt családtagok, rokonok, barátok jólétéért s mert a mai háború még sem az a törvény és szabály nélküli tömegharcz, a mi régen volt, éppen ezért is bizhatunk és remélhetünk az igazság diadalában a háború által is. Hiszen ha a háború csakugyan «világtörténelmi természettörvény» (Kahl id. m. 176.), mely sokak szerint mindaddig fenn fog maradni, míg több állam lesz

a földön, — oly tétel, melyet részemről nem írok alá — ha látjuk, hogy íme a huszadik század második tizedében is, a mit mi jámbor idealisták legalább Európa nyugati felén kizárt-nak tekinttünk, a cultura legmagasabb fokán álló államok is még mindig elkerülhetetlennek látták a háborút, mégis csak felvethető a kérdés: valóban semmi köze sincs a háborúnak az igazságszolgáltatáshoz, nem remélhető-e mégis az igazság diadala a háborúban? A háború csakugyan a középkori isten-ítélet, a tökéletlen perdöntő párbaj lenne, melyben a vak vé-letlen dönt s melyben emberi értelemben vett igazságszolgál-tatásról, a valóban jogi alapon álló fél győzelméről s a jogtalan-ság elkövetőinek, a háború igazi büntetéseinek megbünteté-séről nem lehetne szó?

Hogy erre a kérdésre már igennel lehet felelni, azt eléggé bizonyítja az a tény, hogy a ma háborúban álló felek mindeneke, úgy mi, mint ellenségeink a maguk háborúját nemcsak jogosnak, de igazságosnak is hirdetik. Mindenik hadviselő fél, különösen az állam politikáját vezető kormányok ajkukon hordják az igazság szent nevét, mindenikünk hiszi és reméli, hogy az igaz-ság csakugyan diadalmaskodik. Úgyde lehetséges-e, hogy mindkét félnek igaza legyen? Nem képtelenség-e azt mondani, hogy a mi háborúnk is igazságos, de az entente-hatalmaké is az s el lehet-e képzelni, hogy minket is diadalra segít az igazság, ellenségeinket is? Nem ellenkezik-e ez a gondolat az igazság fogalmával, hiszen kétféle igazság csak nem létezik, vagy nekünk van igazságunk s akkor ellenségeink háborúja eo ipso igazságtalan vagy ha csakugyan — a mit el sem me-rünk képzelni — mi veszítenők el a háborút, ez azt jelentené, hogy nekünk nem volt igazunk, tehát mi viseltünk igazság-talan háborút?

Nem és százszor nem! Mi bátran megnyugtathatjuk lelki-ismeretünket, hogy a mi háborúnk nemcsak jogos, hanem igazsá-gos is. Mert hiszen miben áll az igazságosság főismérve? Nem egyszerűen a subjectiv felfogásban, ügyünk igazságának állítá-sában, hanem abban, ha tárgyilag jogos, erkölcsileg helyes czélért és tisztességes módon küzdünk. Nem elég ajkunkra venni az igazságot mint jelszót, hanem az a kérdés: jogos ügyért, erkölcsileg helyeselhető célból és tisztességes eszközökkel

jártunk-e el? Ha igen, akkor mellettünk van az igazság és diadalra is segíti ügyünket.

Bármennyire hirdetik tehát a mai világháborúban is ellenfeleink, hogy az ő részükön van az igazság s az ő igazságos ügyüknek győzni kell, ez csak az Aesopus farkasának kiabálása a báránynya, a melyet fel szeretne falni. Ha ki tudtuk mutatni, hogy a mai világháborúban mi mellettünk volt a jog, mert mi csak jogos önvédelemből indítottunk háborút s ha a mi céljaink erkölcsileg is helyesek, mert hazánk becsületéért és fennmaradásáért küzdünk s eszközeink, harcmodorunk is mindvégig tisztességesek, viszont ha ellenfeleink tárgyilag jogtalanul támadtak meg bennünket, illetőleg belekergettek minket a háború indításba s ha az ő céljaik az erkölcs ítélőszéke előtt sem állják meg helyüket s eszközeik is gyakrabban és akarattal sértik a nemzetközi harcujogot, akkor nyugodtak lehetünk a későbbi nemzedékek ítélete felől, mert csak a mi háborúnkat fogják ők is igazságosnak minősíthetni.

De nem is szükség, hogy csak a későbbi nemzedékek, a történelem ítélőszéke elé utaljuk a mi ügyünk igazságosságát, az objective ítélő, a harczon kívül álló semleges államok már ma láthatják és megállapíthatják, hogy kinek részén van az igazság. Ellenségeinknél-e, a kik közül Oroszország merő terjeszkedési vágyból, Szerbia mérhetetlen nagyravágyásból, Franciaország csupán bosszúból és hiúságból, Anglia pedig egy gazdasági vetélytársnak leverése céljából, tehát legenyhébben mondva: tisztességtelen versenyből indították meg az ádáz hajsztát ellenünk, avagy nálunk, a kiktől teljesen távol állott mindenféle hódítási szándék, terjeszkedési gondolat, a kik merőben csak eddigi határaink sértetlen megtartásáért, hazánk területi épségeért és nemzetközi becsületünk fenntartásáért fogtunk fegyvert.

Mi meg lehetünk győződve arról, hogy nemcsak az utókor, hanem a tisztességesen gondolkozó semleges államok közvéleménye is nekünk ad igazat s elismeri, hogy mi jogos ügyért, erkölcsileg helyes indokokból s mindvégig tisztességes módon harcolunk, míg ellenségeink jogtalan alapon erkölcsileg nem helyeselhető célokért gyakran meg nem engedett, a nemzetközi jogot sértő módon viselik ellenünk óriás túlerővel az irtó há-

borút. Az entente hatalmak igazsága tehát csak a büntettek, a nagy gonosztevők sophismája. Hiszen a nagy büntettek, a rablóbandák vezérei, az automobilos apache-ok is azt hirdetik, hogy nekik igazuk van, nekik joguk van ölni, rabolni, miután ők nem születtek milliomosoknak.

Úgyde ha a rablók, az apache-ok büntetteit, a legfényesebb védőbeszédek ellenére az igazság nevében bátran elítéli s megfelelő büntetéssel sújtja a bíróság, akkor mért ne remélhetnők, hogy a háborúban is van igazságszolgáltatás, melynek sújtó karja utóléri azokat, a kik lelkiismeretlen gyűlölködésből, elvakult hatalmi gőgből előidézői, értelmi szerzői lettek a mai világháborúnak.

Nem volt oly büntett, mely előbb vagy utóbb napfényre nem került, — nem oly körmönfont gonosztevő, a ki hosszabb vagy rövidebb bújkálás után a földi igazságszolgáltatás karját elkerülte volna — a minden szabálylyal szemben megengedett kivételektől eltekintve. Bennünket, a kik hiszünk és bízunk az igazság diadalában, vigasztalhat és biztathat az a bűnügyi lélektani tapasztalat, hogy a büntettes, bármily eszes, ravasz volt a büntett előkészítésében és kivitelében, de rendszerint rövidlátó, szinte ostoba a védekezésben, akárhányszor öntudatlanul önmaga árulja el vagy leplezi le önmagát. A mai világháború igazi nagy büntetesei is majd csak lelepleződnek s ha ma még csak mi előttünk, de bízunk benne, hogy idővel az egész culturvilág elfogulatlanul ítélő közvéleménye előtt tisztán fog állani, kinek vagy kiknek a bűne volt az egész mai rettenetes világháború, kit vagy kiket fog méltán sújtani a culturvilág megvetése és kárhoztatása.

Ezzel a legbensőbb meggyőződéssel, háborúnk jogosságának tudatában s ügyünk igazságosságának őszinte hitével egy perczre sem szabad kételkednünk, hogy a háborúban mienk lesz a végleges diadal. Az igazságos ügynek nem lehet elbuknia, a háború által is érvényesülnie kell. Hogy' és miként fog kialakulni a mai világháború eredménye, ehhez természetesen ma még nem szólhatunk. De ha, feltéve a legrosszabb eshetőséget a hadi szerencse megcsúfolná az igazságot és a végleges diadalt ellenségeinknek juttatná, ez esetben is kétségtelen, hogy ellenfeleink is oly rettenetesen ki lesznek merülve, oly

óriási veszteségeket fognak szenvedni, a mi lehetlenné fogja tenni, hogy nagyravágyó céljaikat csakugyan elérjék. A legrosszabb eshetőség tehát a statusquo fenmaradása, vagyis — csekély eltolódásokkal — a mai területi és erőviszonyok további fenntartása lenne. A háborút befejező béke ebben az esetben is csak a mi igazságunkat sanctionálná, mert mi csak mai határainkat kívántuk biztosítani s az orosz glecsesert felénk törekvésében feltartóztatni. Az pedig elképzelhetetlen, hogy a békénél legalább ezt ne tudjuk biztosítani.

A már kilencz hónapja tartó háború eddigi eseményei ugyan talán vérmesebb reményekre s a végleges győzelem iránti feltevésre is feljogosítanak, de még ily értelemben is elutasítva magunktól a jósolgatás, a találgatás ingatag területét, elég ha az iránt biztos és határozott választ tudunk adni, hogy a mint általában, úgy a jelen világháborúban is, annak minden rettenetességei, az abban is elkövetett teméntelen nemzetközi jogsértés ellenére az igazság győzni fog s mi, a kiknek részén van hitünk szerint a jog és az igazság, nyugodt öntudattal, tiszta lelkiismerettel nézhetünk annak eredménye elé.

Ez a szilárd meggyőződés, a jog és az igazság uralmába. egyetemes erejébe vetett rendíthetetlen bizalom készlet annak a végső conclusiónak a levonására, hogy a mai világháború is végeredményében hozzá fog járulni a nemzetközi jog megerősítéséhez, a jog és igazság eszméjének a nemzetek közötti viszonyokban megszilárdításához.

E reményemet legyen szabad arra a merész állításra építenem, hogy nem képelek higgadtan elmélkedő jogászt, bölcsészt, sőt helyes erkölcsi érzéssel bíró s tisztességesen gondolkozó laikust sem és pedig nemcsak a mi körünkben, hanem ellenségeink között sem, a ki őszintén ne óhajtana, vajha ez a mindnyájunkra sok keserves emléikkel, kisebb-nagyobb fájdalommal járó háború utolsó lett volna az emberiség életében vagy legalább hazánkban. Ez az óhaj bizonyára ott él minden művelt ember lelkében, gondolkozunk bár a mai háború okairól, saját és ellenfeleink háborújának jogosságáról különbözőképen. Ez talán az egyetlen közös pont, a melyben már ma egyetértünk, a mikor még a harczterek eseményeinek hatása alatt állva, a kellő tárgyilagossággal és lelki nyugalommal bizonyára

nem ítélnünk a nemzetek közötti érintkezések jövője, az új jogviszonyok valószínű alakulása felől.

De viszont azzal is teljesen tisztában vagyok, hogy bármennyire ott él minden művelt ember lelkében a vágy a maihoz hasonló borzalmak, az emberiség culturtörekvéseit megszegyenítő tömeges vérontások, ádáz pusztítások megszüntetése s ismétlődésének végleges megakadályozása, lehetetlenné tétele iránt, abban már, hogy be fog-e ez állapot valaha következni, van-e jogunk és okunk remélni, hogy a mai világháború volt csakugyan az utolsó, ebben már egyáltalán nincs köztünk egyetértés, sőt talán nem alaptalanul merném állítani, hogy a többség nézete szerint ez szinte kizártnak mondható.

Nem tekintem feladatomnak s nem is mernék ezuttal behatóan kiterjeszkedni a jogbölcészetnek és a nemzetközi jognak arra a legmélyebb vitás kérdésére, megszűnik-e valaha a háború az államok között, elképzelhető s ideál gyanánt tekintendő-e az örök béke eszméje, a mely kérdés kapcsolatos a nemzetközi jog létjogosultságának, tételes jogi természetének és a világ-állam gondolatának problémáival. Ez a kérdés ugyanis, illetőleg az ebben való állásfoglalás világnézet, bölcészeti felfogás dolga, melyben az ellentétes nézetek a tudományban ma is kibékíthetetlenül állnak egymással szemben.

A reális világfelfogás hívei Aristoteles óta, mint természetes és elkerülhetetlen társadalmi jelenséget, mint világtörténeti törvényszerűséget tekintik a háborút, a mi időnként szükséges a békében eltespedésnek induló emberi társadalmak felfrissüléséhez. Ez a világnézet keserű diadallal hivatkozhatik bizonyoságul a maga felfogása mellett a mai világháborúra s az örök béke utopistikus és lehetetlen voltát kézzelfoghatóan igazoltnak véli. Mint tudjuk, Hegel, Kohler, Kahl, nálunk Concha e világnézet képviselői.

Az idealista világnézet ezzel szemben — Kanttal az élén, — bízik a háború megszüntetésének lehetőségében s ideál gyanánt a culturtársadalmak elé az örök, illetőleg az állandó békét állítja, nem oly értelemben, mintha küzdelem, villongás nélkül emberi társadalmakat a legtávolabbi jövőben is elképzelne, hiszen ez tényleg ábránd, üres képzelgés lenne, az ily értelemben vett «örök béke» csakugyan merő illúzió, de mert reméli

a jog és az igazság eszméinek a nemzetek közötti jogviszonyokban is végleges diadalát, a mikor az államok közötti jogviták nem háborúval, hanem békés úton fognak elintézését nyerni. Ennek az előfeltétele azonban, mint Neukamp helyesen reámutat, hogy az államok, illetőleg az államférfiak a nemzetközi érintkezésben is az egyéni erkölctan elveit kövessék.¹

Mint említettem, e két ellentétes világnézet között a meg egyezés, a compromissum csakugyan hiábavaló kísérlet lenne. És mégis mi jogászok, különösen a bírói hajlamuak, a kik hivatásunknál fogva a compromissumok emberei vagyunk, találhatunk egy megnyugtató pontot ebben a nagy elvi kérdésben is. Mi idealisták, a kik a világállam képtelen és természetellenes eszméje nélkül is hiszünk az örök, helyesebben állandó béke lehetőségében, illetőleg bízunk a nemzetközi jog szebb jövőjében, mi is elismerjük, hogy ez a tökéletes állapot még messze van, a háborút vagy háborúkat jövődre még mindig nem lehet kizártnak tekintenünk, de mi hiszünk és remélünk az emberiség jó irányú fejlődésében, az igazi műveltség és az erkölcsi eszmék oly mérvű növekvésében és elterjedésében, mely a mai vérharcokat, az esztelenséggel határos pusztításokat ki fogja küszöbölni a nemzetek közötti igazságszolgáltatás eszközei közül. Hiszszük és reméljük, hogy a későbbi háborúk, a mennyiben csakugyan elkerülhetetlenek, mind ritkábbak és mind emberiesebbek lesznek. A harczi eszközöknek, a harcmodornak is, bárminő rettentőek még ma is, s bárminő lázas sietséggel igyekeznek az államok épen ezen a téren túlszárnyalni egymást, egyszer mégis ezeknek is meg kell változniok, kevésbé borzalmasakká, emberiesebbekké kell átalakulniok. S ez az utóbbi követelmény és remény az, a miben, azt hiszem, a háború hívei, helyesebben a háború elkerülhetetlenségét vitató realista ellenfeleink is bizonyosan egyetértének velünk. Biztosan mondhatjuk, hogy ők is remélik a háborúk ritkábbá váltát és kívánják a következő háborúknak emberiesebb tételét.

E remény és óhaj megvalósítása azonban másként el

¹ Neukamp: *Die Friedensconferenzen und der europäische Krieg. Deutschland und der Weltkrieg.* 1914. 22. 1.

nem képzelhető, mint a nemzetközi jognak erősítésével, mennél szilárdabb alapokra fektetésével. S azt hiszem, az erre való törekvés helyességéhez, jogosultságához nem férhet szó. Épen a mai világháború tanulságai, az iszonyatos emberáldozat, a mibe a világháború már eddigelé is mindenik hadviselő félnek került, az óriás gazdasági terhek, a melyek már eddig s majd a háború után mindenikünkre nehezednek és nehezedni fognak, mindezek elég memento gyanánt fognak állani a békekötés s majd az újból megkötendő nemzetközi szerződések, egyezmények előkészítése idején a vezető államférfiak előtt, hogy az eddiginél jobban kössenek, a békének, a nemzetközi egyezményeknek szilárdabb és tartósabb biztosítékairól igyekezzenek gondoskodni.

A háború után tehát az annyira össze-vissza sértett nemzetközi jog feltétlen bizonyossággal újult erővel, megifjodva és megerősödve fog kikerülni a nagy vérzivatarból. A nemzetközi egyezményeket bizonyára revisio, javítás, reformálás alá veszik az államok, sőt — bármennyire mosolyogjanak felette a hitetlenkedők — a nemzetközi békeconferentiák is fel fogják venni a durván szétszaggatott fonalat; a mint Neukamp és Magyary Géza bátor optimismussal hirdetik, a nemzetközi békemozgalmakra a háború után szebb jövő vár.¹ Miképen, minő sorrendben fognak előkerülni és megoldásra jutni a jövő nagy kérdések, minő új kérdések fognak felkerülni a háború tanulságai gyanánt a nemzetközi conferentiák asztalára, erről természetesen ma még szó sem lehet. De egynéhány pontra nézve már ma is bizonyosak lehetünk.

Így bizonyára napirendre fognak kerülni s nemzetközi egyezmények tárgyai lesznek:

1. Minden állam létjogának s területi integritásának a mainál szilárdabb biztosítása, a mi az eddiginél szorosabb és nagyobbarányú nemzetközi szövetségek kötése s ezzel az igazi hatalmi egyensúly lehető megteremtése és megszilárdítása által lesz valóban keresztülvihető. E tekintetben mint

¹ Magyary G.: *A békemozgalmak és a világháború. Budapesti Szemle*, 161. k. 1915. febr.; Neukamp: *Die Friedensconferenzen und der europ. Krieg.* id. h.

szorosan szakmába vágó részletkérdést, csak azt bátorodom felemlíteni, hogy nemzetközi egyezményekkel kellene kötelezni az államokat arra is, hogy Büntető Törvénykönyveikben gondoskodjanak a más államok elleni különböző ellenséges irányzatú cselekmények, így az idegen államok alkotmányának, területi épségének megsértésére izgatás, valamint általában a támadó háborúra izgatás büntetéséről. Sajnálatos tény gyanánt említhetem meg erre nézve, hogy a magyar Btk. e részben a legelmaradottabb állásponton van, a mennyiben még az idegen államfők, vagy diplomatai képviselők vagy az idegen államok jelvényei ellen elkövetett bűncselekményekről sem intézkedik.

2. A második napirendre kerülő kérdés lesz bizonyára a nemzetközi harcziejognak a mainál is szabatosabb és szigorúbb codificálása. Különösen a mai világháborúban a második hágai békeconferentia szabályai ellen elkövetett sérelmek lehető megakadályozása s a jövő háborúknak a lehetőségig emberiesebbé tétele. Első sorban a tengeri háborúban elkövetett nagyarányú visszaélések lehetetlenné tétele, a semleges államok hajóinak biztosítása, a tengeri zsákmányjog szigorú megszorítása, a blokád részletesebb szabályozása, e mellett előreláthatólag az internáltak, a hadi foglyok ügyeinek szabatosabb rendezése lesznek a legközelebb megoldandó kérdések.

3. A harmadik előreláthatólag szőnyegén maradó kérdés a nemzetközi bíraskodás eszméjének erősítése s annak lehető gyakorlati kiterjesztése. A nemzetközi jog tudománya ugyan ma meg van győződve a felől, hogy a nemzetközi bíraskodás maga nem képes biztosítani az örök, helyesebben az állandó békét, mert, a mint Kahl őszintén kijelenti, önérzetes állam csak másod-harmadrendű kérdésekben vetheti alá magát idegen bíróság ítéletének, de a hol az állam létkérdéséről, függetlenségéről, becsületéről van szó, ott ha előre alávetette volna is magát annak, bizonyára természeti szükségszerűséggel fegyvert fog ragadni. Mindamellet annyi állíthatunk, hogy minél több kisebb jelentőségű vitás ügyben hódít tért a nemzetközi bíraskodás, annál inkább erősödni fog a jog uralma s annál ritkébbak lesznek a háborúk.

Mikorra és minő alakban fognak megszületni a nemzetközi jog ezen óhajtott és bizton remélt új tételei, mikor fog be-

következni a jog és az igazság eszméjének teljesen szilárd és biztos uralma a nemzetközi viszonyokban, erre nézve a határ-időt lehetetlen előre megmondani, de nekünk jogászoknak is szabad, sőt kell hinnünk és remélnünk a jog és az igazság uralmának terjedésében s fokozatos erősödésében, így bizton remélhetjük, hogy a mai világháború is hozzá fog járulni a nemzetközi jog kiépítéséhez vagyis ezen a téren is jönni kell és jönni fog egy jobb, szebb, tökéletesebb kor.

Ne legyünk azért hitetlenkedők és csüggedettek. Ne féltsük a jogot és igazságot s különösen annak talán legfiatalabb és leggyengébb, de legideálisabb hajtását, a nemzetközi jogot, a megsemmisüléstől, a végleges vagy a hosszú tetszhaláltól. Épen mi jogászok, a kiket nem alaptalanul szoktak a conservatismus vádjával illetni, mi tudjuk és büszkén szoktuk hirdetni: *Justitia regnorum fundamentum*. A jog és az igazság a társadalom conserváló, összetartó elvei. Ezeknek nem szabad elbukniok. A mainál sokkal nagyobb és véresebb krisiseken is áttestek már s épen azt tanulhattuk meg a nagy válságok történetéből, hogy a jog s maga a nemzetközi jog is mindig megifjodva, megerősödve került ki a küzdelemből. Minden nagy háború után szilárdabbá, biztosabbá, igazságosabbá és emberiesebbé nőtt a jog.

Ha a jogtalanság, az ármány ideig-óráig, erőszakos visszaélésekkel diadalmaskodnék is, győzelmeket, sikereket érne is el, bízhatunk mi is a költő szavában, hogy az igazság: «a korporsóból kitör és eget kér.»

FINKEY FERENCZ.